

۸ مصداق برای آیات واجد واژه «حکمت» در قرآن

عضو هیئت علمی دانشگاه قرآن و حدیث به تشریح ۸ مصداق از مفهوم تعبیر حکمت در قرآن کریم پرداخت و گفت:

عضو هیئت علمی دانشگاه قرآن و حدیث به تشریح ۸ مصداق از مفهوم تعبیر حکمت در قرآن کریم پرداخت و گفت: وقتی مجموعه آیات را دسته بندی کنیم، حکمت یا به معنای سنت نبوی است یا به معنای سخن صواب و درست و کلام متقن، یا به معنای نبوت و علم و دانش خاص.

محمدعلی رنجبر به گزارش ایکننا، حجت الاسلام والمسلمین محمد رنجبر حسینی، عضو هیئت علمی دانشگاه قرآن و حدیث و نویسنده کتاب گستره معنایی حکمت در کلام امامیه، ۱۱ اردیبهشت ماه در نشست علمی «گوهر معنایی حکمت الهی در قرآن و مصداق آن» به معنای حکمت در قرآن اشاره کرد و گفت: در قرآن کریم این آیه شریفه وجود دارد که «يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ». و همین آیه این جرعه را در ذهن بنده ایجاد کرد که به چیستی حکمت بپردازم. مدعای بنده این است که واژه حکمت در قرآن به نظر بنده گوهر معنایی دارد که مانند خون در رگ جاری است و سبب شده است تا استعمالات این واژه شبکه معنایی ایجاد کند.

وی افزود: بنده ابتدا به استعمالات واژه حکمت در قرآن پرداختم؛ این کلمه از ریشه حکم گرفته شده است، نقطه مقابل حکمت هم سفاهت است و نقطه مقابل حکیم هم سفیه است؛ پیامبر(ص) فرمودند: کلمه سفیه من حکیم فاعفروها و کلمه حکمه من سفیه فاعملوها؛ اگر یک انسان حکیمی سخن سفیهانه گفت از او بگذرید و اگر سفیه هم حرف حکیمانه زد آن را بپذیرید؛ حکم هم در لغت به معنای منع، علم و عدل است. فراهیدی و ابن فارس به معنای منع و یا لجام دهان اسب در نظر گرفته اند و اگر قاضی را هم حکم می گویند چون حکم او جلوی فساد را می گیرد.

رنجبر بیان کرد: متکلمان و فلاسفه و مفسران و حتی عرفا هم حکمت را با این معنای لغوی تعریف کرده اند و دانش فلسفه را هم از این جهت حکمت نامیده اند گرچه به تعبیر آیت الله جوادی آملی حکمتی که در فلسفه مدنظر ما هست با حکمت در قرآن کریم تفاوت دارد. آیات قرآن وقتی بررسی می شود ۲۰ بار واژه حکمت در آن به کار رفته است و بیشترین هم نشینی این واژه با واژه کتاب، ملک و در برخی موارد هم منفرد بیان شده است.

۲ گونه آیات واجد حکمت

استاد دانشگاه قرآن و حدیث افزود: سه گونه آیه داریم که واژه حکمت در آن آمده است؛ یکی همراه با کتاب حتی انجیل و تورات، آیتانی که با ملک همراه است و در مواردی هم که منفرد آمده است. مثلاً قرآن در توصیف خود از تعبیر «حکمه بالغه» استفاده کرده است یا فرموده ما به لقمان حکمت عطا کردیم. ۸ آیه داریم که حکمت با واژه کتاب همراه است؛ اولین آیه ۱۳۹ بقره است که فرمود: رَبَّنَا وَأَبْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ.

رنجبر تصریح کرد: اکثر مفسران در آیتانی که حکمت با کتاب آمده است بر روی واژه کتاب هم تحقیق کرده اند؛ این واژه ۲۴۴ بار در قرآن آمده است و ۱۷۱ مورد معرفه یعنی الکتاب است لذا اینکه بگوییم منظور از کتاب دقیقاً چیست کار دشواری است ولی اجمالاً از این آیات به این نتیجه می رسیم مراد از کتاب، کتب آسمانی است.

وی افزود: خدا به حضرت ابراهیم(ع) صحف و به موسی تورات و به عیسی(ع) انجیل داده است این کتب را همراه با حکمت به آنان داده است لذا معنای واژه حکمت با کتب آسمانی فرق دارد. حکمت در این آیات به معنای سنت آن پیامبر(ص) است و هر پیامبری آمده است تا آیات کتاب خود را بیان کند؛ بنابراین یکی از مصداق حکمت در قرآن کریم همان سنت است و حالا باید ببینیم در سنت پیامبر چه چیزی وجود دارد که حکیمانه است. سخن پیامبر(ص) یک ویژگی دارد که خدا آن را به حکمت توصیف کرده است. کَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ.

رنجبر تصریح کرد: مصداق دیگر حکمت، آیتانی است که خدا از زبان عیسی(ع) و در مورد ایشان مطرح کرده و فرموده است: إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ إِذْ أُتِدَّتْكَ رُوحُ الْقُدُسِ تَكْلِمًا تَأْتِسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَإِذْ عَلَّمْنَاكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ؛ آیه ۱۱۰ مائده. یا حضرت عیسی(ع) فرمود: من آمده ام تا با شما با حکمت سخن بگویم؛ غالب مفسران هم منظور از حکمت را به معنای سخن صواب و درست و نیکو برشمرده اند.

حکمت در معنای نبوت

استاد حوزه علمیه با بیان اینکه دسته دیگر آیاتی است که واژه حکمت با مُلک همراه شده است، گفت: در داستان حضرت داود(ع) در آیه ۲۵۱ بقره فرموده است: **فَهَزَمُوهُمْ يَازُنَّ اللّٰهُ وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ وَاَتَاهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ** و در آیه ۲۰ سوره ص هم فرموده است: **وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَاَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصَّلَ الْخِطَابِ**؛ مفسران اتفاق نظر دارند که در اینجا منظور از حکمت، نبوت است. بنابراین سومین مصداق حکمت در قرآن، نبوت است.

وی ادامه داد: آیاتی که واژه حکمت بدون کلمه دیگر آمده است عمده آیاتی هستند که واژه حکمت در آن ها به کار رفته است؛ آیه شریفه **«يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَدْرِكُهُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ**؛ از آیاتی است که بیشترین اختلاف نظر و برداشت را در بین مفسران داشته است. آیه ۱۲ لقمان هم بیان فرموده است: **وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلّٰهِ**؛ یا در آیه **ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ** اشاره شده است یا خطاب به زنان پیامبر داریم: **وَأذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللّٰهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا**؛ در این دسته آیات که ۴ آیه هستند، ۴ برداشت متفاوت هم شده است.

استاد دانشگاه قرآن و حدیث ادامه داد: در ذیل آیه مورد بحث یعنی **«يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَدْرِكُهُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ»** مرحوم طبرسی ۱۰ احتمال را بیان فرموده است و تقریباً همه مفسران هم در ذیل این آیه بحث دارند و اکثراً از تفسیر فخررازی مطلب گرفته اند و منظور از حکمت را که خیر کثیر است، علم و معرفت و دانش خاصی می دانند و اگر خدا این علم و معرفت را به هر کسی بدهد خیر کثیر به او داده است که به لقمان هم عطا فرمود.

رنجبر بیان کرد: متکلمان و مفسران در ذیل آیه **«ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ»** هم مباحث زیادی دارند؛ خدا فرموده است ای پیامبر مردم را به راه و سبیل پروردگارت بخوان با حکمت، موعظه و جدال احسن. غالب مفسران شیعه و اهل سنت منظور از حکمت را به معنای برهان یا حجتی که زائل کننده شبهه باشد و به معنای برهان قطعی گرفته اند و البته برخی مفسران هم حکمت را سنت پیامبر و یا قرآن نامیده اند.

حکمت در معنای فضایل اخلاقی

وی با اشاره به آیه ۱۲ سوره لقمان، تصریح کرد: عمده روایات حکمت نامه لقمان، روایات اخلاقی است لذا منظور از حکمت عطایی به لقمان را فضایل اخلاقی نامیده اند و بعد در اینکه او نبی بوده یا خیر اختلاف است ولی غالباً او را نبی نمی دانند ولی مجموعه معارفی که از لقمان شامل توصیه های اخلاقی و غیر آن رسیده است را شامل همان فضایل اخلاقی می دانند که باعث سعادت دنیوی و اخروی است.

رنجبر اظهار کرد: خداوند در آیه ۱۶ در سوره اسراء به مجموعه معارفی مانند توحید و دوری از شرک، نیکی به والدین، رعایت حقوق نزدیکان، رعایت اعتدال و دوری از اسراف و تبذیر، نکشتن فرزندان از ترس فقر، دوری از فحشا و زنا و رعایت حقوق مردم و مال یتیم و ... اشاره فرموده است و مجموعه این معارف را حکمت نام می گذارد. این معارف هم اعتقادی، هم فقهی، هم اخلاقی است و در مورد مجموعه آن در آیه ۲۹ فرموده است: **ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ إِلَهًا آخَرَ فَتُلْقَىٰ فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَّدْحُورًا**.

وی با بیان اینکه پس در این آیات یکسری از احکام مصادیق حکمت شدند، اضافه کرد: اکثر مفسران شیعه و سنی گفته اند اگر خدا این احکام را جزء حکمت برشمرده است چون احکام نسخ ناپذیر و متقن و ثابت در تمامی ادیان هستند و طوری نیست که در یک شریعت و دین باشد و در دین دیگر نباشد لذا خدا فرمود: **قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا**؛ بنابراین مصداق دیگر احکام فقهی و ثابت فرعی شرعی است.

استاد حوزه علمیه با اشاره به آیه ۵ سوره قمر حکمه بالغه، افزود: معمولاً مخالفان و دشمنان پیامبر، قرآن کریم را با تهمت سحر زیر سؤال می بردند ولی خدا فرموده است این قرآن **«حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا تُغْنِ التُّذْرُ»** است. وقتی مجموعه آیات را دسته بندی کنیم حکمت یا به معنای سنت نبوی است یا به معنای سخن صواب و درست و کلام متقن، یا به معنای نبوت و علم و دانش خاص، احکام شعری ثابت و برهان و حجت قطعی است و گاهی هم به معنای فضایل اخلاقی و یا خود قرآن است.

حکمت امر سنجیده است

استاد دانشگاه قرآن و حدیث با تأکید بر اینکه ۸ مصداق برای حکمت در قرآن استخراج شده است به طرح این پرسش پرداخت که حکمت را چه چیزی معنایی کنیم که آن گوهر و جوهر معنایی را بدهد و ریشه مشترک در اینها باشد، تصریح کرد: بنده معتقدم گوهر معنایی حکمت، امر سنجیده است؛ بنده از استاد احمد احمدی در مورد اینکه علامه طباطبایی حکمت را چه چیزی معنا می کردند پرسیدم و ایشان گفت اتفاقاً این پرسش را هانری کربن از ایشان پرسید و علامه فرموده بود که امر و کار سنجیده، حکمت

است. حکیم یعنی سنجیده کار. یک مرجع تقلید و خطیب و یک مسئول گاهی ممکن است حرف نادرست و نسنجیده بزند و همین سبب شود تا یک فضای متشنجی در کشور ایجاد شود؛ این مصداق سخن نسنجیده است و عکس این مصداق سخن سنجیده می شود.